

Stjepan Radić i Milan Marjanović o narodnom pokretu 1903. godine

Željko HOLJEVAC

Institut društvenih znanosti "Ivo Pilar", Zagreb, Republika Hrvatska

Autor se osvrće na percepciju narodnog pokreta 1903. u Hrvatskoj u raspravama "Hrvatski pokret Godine 1903" iz pera Stjepana Radića i "Hrvatski pokret" autora Milana Marjanovića. Radić se upustio u svojevrsnu verifikaciju okvirnih pretpostavki i pokretačkih energija u pozadini pokreta 1903. godine, a Marjanović je, sa svoje strane, pokušao pomalo esejistički valorizirati razvoj kompleksne dinamike narodnog pokreta 1903., koji je ocijenio kao novi narodni preporod.

Ključne riječi: Stjepan Radić, Milan Marjanović, narodni pokret 1903.

I.

Narodni pokret 1903. godine bio je u hrvatskom javnom diskursu toga vremena do te mjere upečatljiv da su neki suvremenici još u tijeku pokreta i neposredno po njegovu završetku osjetili potrebu za javnim iznošenjem vlastite ocjene onoga što se tada u Hrvatskoj uistinu zbivalo. Među sudionicima narodnog pokreta u Hrvatskoj 1903. godine bili su i - Stjepan Radić (1871.-1928.) i Milan Marjanović (1879.-1955.). Radić je još u tijeku pokreta objelodanio političku raspravu pod naslovom *Hrvatski Pokret Godine 1903.*¹ Marjanović je uskoro objavio dvosvesčanu studiju *Hrvatski pokret* sa znakovitim podnaslovom "Opažanja i misli na pragu novoga narodnog preporoda g. 1903."² Cilj je ovog članka da ukratko podsjeti na neke njihove poglede o onome što je po mnogo čemu bilo krucijalni fenomen hrvatske zbilje prvih godina prošloga stoljeća.

II.

"Nastale su nove prilike i novi se je duh javio u narodu našem u ovo zadnje doba. Nove prilike iziskivaju i novi posao i bude li taj posao prema tim prilika-

¹ Stjepan RADIĆ, *Hrvatski Pokret Godine 1903. Politička rasprava*, Allegheny, s. a. [1903.].

² Milan MARJANOVIĆ, *Hrvatski pokret. Opažanja i misli na pragu novoga narodnoga preporoda g. 1903.*, sv. I-II, Dubrovnik 1903.-1904.

ma neće ovaj pokret značiti samo prosvjed i očajni otpor naroda već pravi preporod i početak novoga života. I baš za to je potrebno, da se odmah sada kuša dati račun o nekim pojavama, da se tako odredi njihovo znamenovanje a njihova vrijednost ocijeni. Budno nam valja prislušivati svakom kucaju bila, koje u narodnom tijelu danas žestoko kuca, a isto tako budno nam valja motriti i sve pojave duševnoga raspoloženja naroda, da iz ove krize današnje uzmognemo izaći čili i zdraviji no što smo bili prije.”³

Navedene misli koje se mogu pročitati u predgovoru Marjanovićeve studije ukazuju da je autor pokušao nekako objasniti širi kontekst poriva koji su ga naveli na to da se prihvati pera i iznese vlastiti sud o zbivanjima 1903. godine. Radić je sa svoje strane u isto vrijeme smatrao potrebnim usmjeriti potencijalnog čitatelja prema spoznajama koje je držao nužnim za razumijevanje uzrokâ i važnosti nemira 1903. Stoga je on na početku svoje rasprave primijetio sljedeće:

“Koga god dira u srce, ili koga samo malko zanima ono, što se danas u Hrvatskoj sbiva, valja mu znati tri stvari, da te događaje dobro razumije. Mora naime znati: gdje je jezgra hrvatskoga naroda i kakova je ta jezgra; zatim tko je to grof Khuen Hedervarski i kako se već dvadesetu godinu drži na slavnj stolici hrvatskih banova; napokon, što je to mađaronstvo i kakvi ljudi vode glavnu riječ u tobožnjoj narodnoj stranci, koja ima danas većinu u hrvatskom saboru.”⁴

Stjepan Radić i Milan Marjanović bili su sudionici i svjedoci burnih događaja koji su po mnogočemu bili prijelomni u hrvatskom političkom životu toga doba. Marjanović se okušao u akciji oko tiskanja i raspčavanja tzv. baselskih proglaša u kojima se narod sasvim otvoreno pozivalo na otpor Khuenovoj politici mađarizacije.⁵ Ako je suditi prema mjestima izdanja, obojica su objavili navedena djela izvan banske Hrvatske koja se u to doba nalazila u sklopu zemalja ugarske krune. Radić je svoju raspravu objelodanio na vlastiti trošak među hrvatskim iseljenicima u SAD-u, a Marjanović je svoju studiju tiskao u vlastitoj nakladi u Dubrovniku, koji je tada, kao dio Dalmacije, pripadao austrijskoj polovici podunavske monarhije (Cislajtaniji).

III.

Stjepan Radić se u raspravi *Hrvatski Pokret Godine 1903.*, na sebi svojstven način, upustio u svojevrsnu verifikaciju okvirnih pretpostavki i pokretačkih energija u pozadini pokreta 1903. godine koji je osobno ocjenjivao vrlo važnima. To napose pokazuje sljedeća njegova misao:

³ Isto, 3.

⁴ S. RADIĆ, *n. dj.*, 3.

⁵ Na tim je proglasima stajalo da su tiskani u švicarskom gradu Baselu, a u potpisu je bio naveden tzv. Zbor narodne obrane. (Vidi opširnije: Vaso BOGDANOV, *Hrvatski narodni pokret 1903/4*, Zagreb 1961., 221-231.)

“A šta nas je to na jedan put, tako potjeralo napred? Što nas je riešilo svakoga straha i ulilo nam tako čvrstu vjeru i nadu u uspjeh svoga roda, u sigurnu pobjedu svoje borbe? Sve odkuda: Osjetismo najedanput, da nismo stado ovaca, jata ptica, ili čak hrpa, gomila kamenja, nego da smo jedno veliko, jako i nesavladivo živo tielo, komu se kaže ‘narod’, od ovoga časa, kad to tielo čini-ma pokaže, da ima jednu veliku i svoju narodnu dušu. I gle, mi smo tu dušu baš ovih dana pokazali i, ako Bog da, ne ćemo ju prestati pokazivati, dok na svietu bude i Hrvata i Slavena.”⁶

Radiću je, kako i sâm navodi, bio cilj iznijeti sve ono što je po njegovu mišljenju bilo potrebno znati kako bi se razumjeli uzroci i važnost hrvatskog pokreta 1903. godine. Neizostavna tema u tom smislu bio je u prvom redu ban Khuen Héderváry. O njemu je Radić, ne baš biranim riječima, pri-mijetio i ovo:

“Grof je Khuen narodno nesviestan kao panj: mađžarski govori u obitelji, hrvatski u saboru, njemački u visokom društvu; u Pešti je mađžarski kavalir, u Beču austrijski vitez, a u Zagrebu si daje govoriti: veliki narodni ban; u politici je puki policajni komesar, u narodnome gospodarstvu plitka aristokratska danguba i neznalica, a u svim prosvjetnim pitanjima prazno naduto trubilo; u svom odnošaju pram hrvatskom narodu podla izdajica, jer već dvadeset godina prima gospodsku plaću od onih, koje mrzi, prezire i upropašćuje.”⁷

Glede suvremenih mađarona u hrvatskoj politici, a njih je vidio u tadaš-njoj Narodnoj stranci, Radić je okvirno konstatirao: “Kad ne bude mađžaronstva, nestat će i mađžarskoga gospodstva u Hrvatskoj”.⁸ Ocjenjujući s tog stajališta veliku zagrebačku skupštinu 11. ožujka 1903., na kojoj se oku-pilo nekoliko tisuća ljudi i na kojoj je i sâm govorio, zajedno s Marjanovićem, Radić je bio nedvosmislen: “Jučerašnja skupština učinila je dojam na prisu-tnike, da je Hrvatska stupila na prag novoga života”.⁹ Kao da je na neki način naslućivao promjene u hrvatskoj politici do kojih je uistinu i došlo u vremen-u koje je uslijedilo poslije 1903. godine. One su se očitovale u tzv. novom kursu,¹⁰ odnosno traženju novoga puta u pokušaju djelatne hrvatsko-srpske suradnje.

Analizirajući pak značajke “onoga dijela Hrvatske, gdje je pokret nastao i onih Hrvata, medju kojima se najjače razširio”, Radić je kategorički ustvrdio da postoje tri “glavne sile ovoga pokreta”, podrazumijevajući pod tim silama izrijekom “seljačstvo, mladež i žene”.¹¹ Da je Radić, dijelom zacijelo i zbog vlastitoga seoskog podrijetla, bio duboko svjestan da se u seljaštvu krije silna i još praktički neiskušana energija koju bi samo valjalo kanalizirati u poželj-nom smjeru, vidljivo je iz sljedeće njegove misli:

⁶ S. RADIĆ, *n. dj.*, 27.

⁷ *Isto*, 14-15.

⁸ *Isto*, 16.

⁹ *Isto*, 51.

¹⁰ Vidi: Rene LOVRENČIĆ, *Geneza politike “novog kursa”*, Zagreb 1972.

¹¹ S. RADIĆ, *n. dj.*, 3.; 53.

“Samo onaj, tko je niknuo iz toga jedroga i bistroga hrvatskoga seljačtva, koje je prema Primorju uzor radinosti, štedljivosti i čistoće, a prema Podravini i u sredini prema Posavini pravo čudo okretnosti, domišljatosti, a u nevolji poduzetnosti i odvažnosti; samo taj, koji je zagledao u jaku i poštnu dušu tog seljačtva do jednoga dobrog milijuna; samo taj može nepokolebivo vjerovati, dapače i posvema sigurno znati, da mora uspjeti svaki hrvatski pokret, koji ta velika duša shvati i te snažne mišice podupru.”¹²

Upravo spoznaja da bi i seljaštvo moglo biti značajan čimbenik u političkom životu navela ga je krajem 1904. na osnivanje seljačke stranke, što je u ono vrijeme predstavljalo novu pojavu na hrvatskoj političkoj sceni.

IV.

Milan Marjanović je, sa svoje strane, pokušao pomalo esejistički valorizirati sustav razvoja kompleksne dinamike narodnog pokreta 1903. godine, ocijenjujući da je tu zapravo riječ o novome narodnom preporodu. U prvom dijelu svoje studije *Hrvatski pokret* Marjanović je potanko obradio značenje 19. stoljeća u životu Hrvata. Osvrnuo se posebice na, po njemu, tri glavne političke misli (unionističku, pravašku i jugoslavensku) i tri stranke (pravaše, mađarone i obzoraše). To je u velikoj mjeri i razumljivo s obzirom da su zagovornici tih triju opcija igrali važnu ulogu u hrvatskom političkom životu druge polovice 19. stoljeća. O povijesnom okviru njihova djelovanja Marjanović je ustvrdio sljedeće:

“I tako smo se eto povlačili od dana u dan, iz jedne krize upadali u drugu. Jedni su uvidjev našu negotovost i slabost uhvatili čas, da brže bolje sklope nagodu s Ugarskom, bojeći se više Nijemaca i Beča nego Magjara. Drugi su gravitirali čas prama Beču, nadajući se naći oslonu među sjevernim Slavenima, a čas prama Balkanu, nadajući se naći oslonu u južnim Slavenima. Treći su napokon zaneseni starom slavom htjeli da se oslonimo sami na sebe. Ali prvi su ispovijediv jasno nevjeru u našu i svoju vlastitu snagu i primajući među sebe slične očajnike postajali sve slabiji prama Magjarima. Drugi su htjeli voditi diplomaciju i politiku u narodu i s narodom, koji nije bio još dovoljno zrio i politički neodgojen, pa postaše sve osamljeniji i augurskiji. Treći napokon zanešeni pravom - pregledaše da nema snage.”¹³

Zanimljivi su napose Marjanovićeви stavovi prema Starčeviću (koga zove Stari) i Kvaterniku. Oni se mogu svesti na ocjenu koja eksplicitno glasi: *“Kvaternik je postao radikalnan i revolucionaran, a Stari teoretski i legitiman.”¹⁴* O banu Khuenu Marjanović je pak zauzeo stajalište koje nije bitno odudaralo od Radićeva, dapače na neki ga je način upotpunjavalo. On je ustvrdio da je *“Khuen pouzdanik Beča, jer je njegova obitelj, jedna od onog malog broja tobo-*

¹² *Isto*, 6.

¹³ M. MARJANOVIĆ, *n. dj.*, sv. I, 25.

¹⁴ *Isto*, 39.

že magjarskih aristokratskih obitelji, koje su više manje 'austrijske', a na to Beč mnogo daje."¹⁵

Marjanović je također analizirao političke dileme poslije 1848. godine, aktualnu krizu i obrat u politici te narodni program koji bi se, prema njegovom mišljenju, trebao svoditi na unutarnji preporodni rad i vanjskopolitičko djelovanje, koje ne bi bilo stranačko nego narodno.

U drugom dijelu svoje studije Marjanović je najprije obradio mladu generaciju i njezine zadaće te tako, ustvari, anticipirao neka idejna usmjerenja napredne omladine¹⁶ kojoj je i sâm pripadao. Ujedno je pokušao elaborirati sazrijevanje pokreta između 1895. i 1903. godine te naročito rasvijetliti "otporni duh" naroda i teške dane mrtvila:

*"Bilo je dakle i otpornoga duha u narodu i mladeži, a bilo je i nekoliko konkretnih zahtjeva aktuelne politike. Omladina je htjela da radi, narod je htio da se nešto počme. Trebalo je samo dati prvi udarac, trebalo je uzmutiti, trebalo je razbiti apatiju Zagreba, trebalo je prodrijeti i u pokrajinu."*¹⁷

U nastavku se Marjanović osvrnuo na nemirna zbivanja u Zagrebu i izvan njega tijekom 1903., započevši svoje opservacije o cijelom pokretu refleksijom na krvoproliće u Zaprešiću:

*"Baš sredinom travnja pala je prva žrtva u Zaprešiću. Na kolodvoru je visila magjarska zastava, a seljaci ju na silu skinuše. Tu puče prva puška sa žandarske strane i pade prva žrtva. Još su u živoj pameti svi oni dogagjaji. Khuen je dao na silu uspostaviti zastavu i čuvati ju kroz osam dana po vojništvu i oružništvu. I sada je bila zgoda da se i predstavništvo opozicije makne. Ali - ono se nije micalo. Omladina je bila već u punoj borbi. Vigjelo se je, da će se pokret napokon proširiti i u pokrajinu, da narod ustaje, a da je Khuen dobio opširne punomoći, te počeo oštro gušiti pokret. Nije preostajalo drugo, nego da se ili čitavi pokret napusti - što bi bilo štetno, a i nemoguće, ili da se nastavi otpor proti sili i to sa većom žestinom. Sada je već bilo jasno, da treba na svaki način postići neki uspjeh, jer kad bi narod vidio, da ne može baš ništa postići, morao bi očajati."*¹⁸

V.

Radićeva i Marjanovićeva ocjena važnosti narodnog pokreta 1903. godine kao težišne pojave u odnosu na sve ono što mu je prethodilo u prethodnih pola stoljeća, u svojoj osnovi komplementarna i dijaloške naravi, vrijedna je posebne pozornosti.

Radićeva se ocjena može prepoznati u sljedećoj njegovoj misli:

¹⁵ Isto, sv. II, 119.

¹⁶ Vidi: Mirjana GROSS, "Nacionalne ideje studentske omladine u Hrvatskoj uoči I svjetskog rata", *Historijski zbornik*, Zagreb, XXI-XXII/1968.-69., 75-143.

¹⁷ M. MARJANOVIĆ, *n. dj.*, sv. II, 69.

¹⁸ Isto, sv. II, 85.

“Tu se odmah mora naglasiti i iztaknuti, da je velika i sretna razlika medju narodnim pokretom od 1883 i ovim sada 1903. Za ovo dvadeset godina narod je uz zdravu svoju pamet i predaju iz starine još mnogo toga naučio iz knjiga i iz novina. Sad već u svakom selu ima i po više ljudi, koji dobro znadu, da je u Hrvatskoj samo hrvatski jezik po zakonu uredovni iliti službeni, da se po zakonu u Hrvatskoj mađarska zastava ne smije službeno vijati i da se Hrvatskoj svi njezini dohodci moraju pravedno uračunati. Mnogi seljaci znadu i više od toga, znadu naime za glavne temelje hrvatskoga državnoga prava i za osnovne misli hrvatskoga narodnoga preporoda, onoga preporoda, koji je od Gaja i Jelačića, Klaića i Pavlinovića, pa do Račkoga, Strossmayera i Kvaternika, hrvatski narod nerazriješivo svezao u književnom jedinstvu sa Srbima u narodnom bratinstvu sa Slovencima i Bugarima i u tiesnoj duševnoj uzajamnosti s čitavim ostalim slavenskim svietom. Može se smjelo i bez straha reći, da ima u tom kraju Hrvatske (tj. u banskoj Hrvatskoj i Slavoniji, op. Ž. H.) već na stotine seljaka, kojima bi trebalo pročitati još samo dvie tri knjige o narodnom gospodarstvu, o ustavu i o prilikama u monarkiji i u Evropi, pak bi mogli slobodno sjedjeti i u hrvatskom saboru i to ne samo sjedjeti i glasovati, nego i kod svake razprave tako sudjelovati, da bi i veći dio hrvatske inteligencije usupnuto gledao i pitao: ‘A otkuda su ti ljudi i kakva im je to premudrost dana? Jesu li to uistinu naši prezreni mužeki?’”¹⁹

Marjanović je bio još određeniji. Svoju tezu o hrvatskom pokretu kao polazištu za novi narodni preporod potkrijepio je sljedećim misaonim očitovanjem:

“U XIX. je vijeku više puta buknuo požar u narodu našem, ali tako čist i spontan nije bio nikada narodni plamen kao ove godine. Godine 1848. bio je pokret odozgor sankcioniran i organizovan; borbe proti Rauchu bile su uza svu svoju žestinu i dubinu stranačke borbe, rakovička buna bila je mrtvorogjenče, a pokret 1883. izmiješao se je bio sa protužidovskim izgredima i nije bio općenit. Tek god. 1903. diže se gotovo cio narod i sami taj čin pokazuje, da je podloga za novi rad narodni gotova. Ali što je još važnije, u pojedinim momentima toga pokreta vidimo i jasno označen pravac budućem radu narodne inteligencije.”²⁰

VI.

Radićevo i Marjanovićevo viđenje narodnoga pokreta 1903. godine prelamalo se u prizmi šire povijesne uvjetovanosti i osobnoga pečata obojice autora. I jedan i drugi su tada bili mladi ljudi živo zainteresirani za pojave oko sebe. Obojica su bili primarno zaokupljeni pokušajem svojevrstne racionalizacije nečega u čemu su i sami aktivno sudjelovali. Upravo je to ono što je prvenstveno odredilo njihov ukupan tijek misli. I Radić i Marjanović nazvali su zbivanja 1903. godine “pokretom”. To pokazuje da su obojica bili duboko svjesni dimenzija i značenja toga fenomena. Štoviše, Marjanović je u narodnome pokretu 1903. vidio zametak neke vrste “novoga narodnoga

¹⁹ S. RADIĆ, *n. dj.*, 5-6.

²⁰ M. MARJANOVIĆ, *n. dj.*, sv. I, 119.

preporoda". Njihovi obrasci uvida u stvarnost kojoj su bili svjedoci, neovisno o realnim izvorištima i stvarnim domašajima, nisu samo osmišljene artikulacije kao rezultat vremena u kojemu su nastali. Oni mogu u koječemu i danas poslužiti kao poticajna promišljanja o mnogim aspektima onoga što se u Hrvatskoj događalo prije stotinu godina, dakako pod pretpostavkom da se pritom uvijek ima na umu ukupan kontekst prošlosti kojoj oni nerazlučivo pripadaju.

SUMMARY

STJEPAN RADIĆ AND MILAN MARJANOVIĆ ON THE NATIONAL MOVEMENT OF 1903

The author examines the perception of the national movement in Croatia in 1903 based on Stjepan Radić's essay *The Croatian movement of 1903* and Milan Marjanović's study *The Croatian Movement*. Both were active participants in and witnesses to the events that took place in Croatia in 1903. Even during the popular unrest and immediately following its winding down they felt the need to publicize their views of what had transpired in Croatia. Stjepan Radić concentrated on exploring the general preconditions and issues which lay behind the movement of 1903. Marjanović attempted to valorize the complex dynamic development of the popular agitation, concluding that a new national awakening had just taken place. Their views of the movement were basically complimentary and of a dialectical nature.

Key words: Stjepan Radić, Milan Marjanović, National movement 1903